

TEFSİRDE MEZHEP REFLEKSLİ AŞIRILIK -İbn Furât Örneği-

Sabuhi SHAHAVATOV*

Özet

Kur'an'ın tefsirinde ön kabullerden uzak bir şekilde hareket etmek yerine mezhep taassubuna binaen ve önceden kabul edilmiş teorilerin metin üzerinden gerekçelendirilmesi cihetine gitmek birçok önemli probleme neden olmaktadır. Müfessirlerin çoğu eserlerini telif ederken mensup oldukları hâkim paradigmanın gölgesinde hareket etmiş, kendi mezheplerini güçlendirmek veya karşı oldukları mezheplerin ortaya koydukları delilleri çürütmek amacını gütmüşlerdir. Bu bağlamda Şii müfessirler de kendi görüşlerini desteklemek ve kabul ettirmek için bütün müslümanlar nezdinde otoriter metin kabul edilen Kur'an-ı Kerim'den deliller bulmaya çalışmış, bulamadıkları zaman ise ayetleri kendi mezhep prensipleri çerçevesinde tevil etmeye yönelmişlerdir. Bu süreçte ayetler müstakil olarak ele alınmış, nüzûl ortamı, yani Kur'an'ın inzal edildiği günün şartları ve Kur'an'ın bütünlüğü göz ardı edilmiştir. Bu çalışmada İbn Furât tefsirinde mezhep refleksi ile Kur'an'ın işlevselleştirilmesinin örneklerini ortaya koymaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbn Furât, Tefsir, Mezhep Taassubu, Şii tefsir

The Extremism Based on Sect in Tafsir -İbn Furat Sample-

Abstract

Interpretation of Quran based on sectarian bigotry and justification of previously-accepted theories on the text rather than acting away from preconceptions causes several important problems. While commentators copyrighted their works have acted according to the dominant paradigm which they belong to, they aimed to strengthen their sects and refute the proofs provided by the sects that they are against. In this context, Shiite commentators also

* Dr.

tried to find out evidences to support and sell on their opinions from the Quran that is accepted an authoritarian text according to all Muslims and in case they couldn't find they had tended to comment the ayats in the frame of their sectarian principles. During this procedure, ayats were examined separately, bringdown environment, conditions of the days of Quranic bringdown and completeness of Quran were ignored. In this copyright we'll try to examine the examples of functionalization of Quran according to sectarian reflex, in the Tafsir of Ibn Furat.

Key Words: : Quranic exegesis (tafseer), theologie, Ibn Furât, Shiite Qur'an Commentaries

Giriş

Mezhepler müstakil birer din olmayıp din içerisinde farklı anlayışların ve bu anlayışları benimseyenlerin zaman içerisinde edindikleri ayırt edici özelliklerin toplamı sayılır. Aynı din içerisinde birbirinden farklı düşüncelerin ve buna bağlı olarak gelişen aidiyet psikolojisinin temelinde sosyal çevrenin, siyasî olayların, eski inanç ve kültürlerin izlerinin yer aldığını söylemek mümkündür. Bu minval üzere belli bir ekolün/mezhebin görüşlerine taraftar olan kimi müfessirler, kendi mezhep ilkelerini tahkim etmek ya da hasımlarına karşı savunabilmek maksadıyla Kur'an'ın nüzûl ortamını ve o dönemin örf, adet, gelenek, inanç ve anlayışlarını zaman zaman göz ardı etmişlerdir. Ne var ki Hz. Ali'nin de ifade ettiği üzere Kur'an, kendi başına konuşan bir nitelik arz etmemekte, insanlar tarafından konuşturulmaktadır. Bu nedenledir ki tarih boyunca hiçbir mezhep, kendi görüşlerine Kur'an'dan delil bulma hususunda herhangi bir sıkıntı yaşamamıştır.

I. İbn Furât ve Tefsiri

Tam adı Ebu'l-Kâsım Furât b. İbrahim b. Furât el-Kûfî¹ olan müfessirin hayatı ile ilgili ilk dönem Şîî kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Son dönem kaynakların verdikleri bilgiler ise müellifin hayatını aydınlatmaya yetecek düzeyde değildir.² İbn Furât el-Kûfî, III. asrın sonu³ ve IV. asrın başlarında yaşamış bir müfessir olup Kuleynî (ö. 329/941), İbn Ukde (ö. ?) ve İbn Mâtî (ö.?) gibi âlimlerin akranıdır.⁴ Kûfî

¹ İbn Furat el-Kufî, **Tefsiru Furâtî'l-Kûfî**, thk. Muhammed el-Kazım. Beyrut, 1992, I, 10; Akiki Bahşayeşi, **Tabakat-ı Müfessiran-ı Şia**, Kum, 1371, I, 571

² Örneğin bkz. Bahşayeşi, **Tabakat**, I, 571-573; İhsan el-Emin, **et-Tefsîr bi'l-me'sûr ve tatavvuruhu inde's-Şiati'l-İmâmiyye**, Beyrut, 2000, s. 410-412

³ İhsan el-Emin, s. 410

⁴ İbn Furat, I, 10

nisbesinden Kûfe'li olduğu anlaşılan müfessirin doğum yeri, doğum tarihi ve vefatı ile ilgili bilgi yoktur. Literatürde onun hakkında bilgi yetersizliği olmakla birlikte çağdaş araştırmacılar İbn Furât'ın hicrî 310/922 civarında vefat ettiği görüşündedirler.⁵ Elimizdeki tek eseri olan tefsirinden başka bir telifinin bulunduğu dair kesin bir bilgi yoktur.

Şîa'nın önemli müfessirlerinden biri olan İbn Furât'ın Zeydiyye'den⁶ mi yoksa İmamiyye'den mi olduğu tartışılmıştır. Bu konudaki ihtilafın arkasında müfessirin Şîa tabakât kitaplarında zikredilmemesi, tefsirindeki rivayetlerin çoğunlukla Zeydî literatürdeki rivayetlerle paralellik arz etmesi, imamları beşle sınırlı tutup altıncı⁷ imam hakkında herhangi bir rivayete yer vermemesi gibi sebepler yer almaktadır. Bunlara ilave olarak, kendi fikrini teyit etmek üzere de olsa, başta Ebû Hureyre olmak üzere Şîa'nın itimad etmediği bazı sahabîlerden⁸ rivayetler nakletmesi de zikredilebilir. İbn Furât tefsirinde zaman zaman on iki imamın masumiyeti yönündeki hâkim Şîî paradigmaya aykırı görüşleri de kapsayan haberlere rastlamak mümkündür. Örneğin, Zeyd b. Ali'den Ali b. Hüseyin, Muhammed b. Ali ve Ca'fer b. Muhammed'in masumiyetini inkâr eden görüşler nakletmektedir.⁹ Ayrıca İmam Zeyd'den, İmâmetin şartının kılıçla isyan etmek olduğuna ve evinde kapalı kapılar arkasında oturan kimsenin İmam olamayacağına ilişkin görüşleri ihtiva eden rivayetler aktarmıştır.¹⁰

Buna karşılık Zeydiyye mezhebine ait tabakât kitaplarında da İbn Furât hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bütün bu ihtilafların neticesinde

⁵ Aslan Habibov, "İlk Dönem Şîî Tefsir Geleneği" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara 2007, s. 58,

⁶ Zeydiyye: Adını Zeyd İbn Ali'den alan Zeydiyye, İmamet konusundaki fikirleri dolayısıyla Şîa fırkalar içinde mütalaa edilmekte olup, onlar içinde ilk teşekkül eden fırka olma özelliğini taşımaktadır. Zeyd İbn Ali Şîa'nın dördüncü imamı olan Ali İbn Hüseyin'in oğlu olarak 80/699 veya 81/700 yılında Medine'de dünyaya gelmiştir. Babasını 14 yaşında kaybeden Zeyd'in yetişmesiyle kardeşi Muhammed el-Bâkır (öl. 114/732) ilgilenmiştir. Zeydî fıkhnın tâkipçileri diğer Şîî mezheplerinde olduğu gibi ilk dört imamı kabul ederler ancak beşinci imam olarak Muhammed el-Bâkır yerine kardeşi Zeyd İbn Ali'yi kabul ederler. Günümüzde Zeydiyye başta Yemen, Umman, Suudi Arabistan olmak üzere birçok ülkede taraftarı olan bir mezheptir. Bkz. Mustafa Öz, Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi, İstanbul, 2011, s. 133-154

⁷ İhsan el-Emin, s. 410;

⁸ Bkz. İbn Furât, I, 287

⁹ İbn Furât, I, 215

¹⁰ İbn Furât, I, 181-182

varılmış ve genel olarak kabul edilmiş görüş, İbn Furât'ın önceleri Zeydiyye'ye mensup iken daha sonra İmamiyye'yi seçtiği yönündedir. Ancak yine de müfessirin imamların faziletlerine dair yer verdiği rivayetler dikkate alındığında, onun İmamiyye mezhebine mensup olduğunu ya da İmamiyye'ye yakın bir Zeydî olduğunu düşünmek mümkündür.

Tefsirinin başında öğrencisinin onu "*Faziletli âlim, zamanının muhaddislerinin üstadı*", şeklinde tanımlaması, müfessirin, zamanında önemli bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim İhsanu'l-Emin, İbn Furât tefsirini Şîa'nın önemli 7 rivayet tefsirinin¹¹ içinde zikretmektedir ki, bu da onun Şîa nezdinde önemli bir mevki sahibi olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, Şîi âlimlerden Şeyh Sadûk (ö. 381/991) ve Hakîm Haskânî'nin (ö. 490/1096)¹² eserlerinde İbn Furât'tan birçok rivayet nakletmiş olduklarını da zikretmekte fayda vardır.

Başta Hurru'l-Âmulî (öl. 1111/1690), Meclîsî (öl. 1111/1690), Muhaddis Nûrî (öl. 1320/1902)¹³, Honsârî,¹⁴ ve Ağa Bozorg Tahrânî¹⁵ olmak üzere son dönem Şîi âlimler Furât el-Kûfî'yi muteber kabul etmiş, eserlerinde kendisini övgü ile anmış ve tefsirini kaynak olarak kullanmıştır. İbn Furât söz konusu tefsirinde Rıza (ö. 203/817), Cevad (ö. 220/835) ve Hadi (ö. 254/868) gibi imamların ashabından olan Hüseyin b. Sâid el-Kûfî el-Ahvâzî'den¹⁶ çok sayıda rivayet naklinde bulunmuştur.

İbn Furât'a nispet edilen tefsirin muhtelif kütüphanelerde çok sayıda yazma nüshaları bulunmaktadır.¹⁷ Ayrıca bu tefsirin matbu nüshaları ilk olarak Muhammed Ali el-Ordubâdî'nin ve daha sonra Muhammed el-Kâzım'ın tahkiki ile basılmıştır.¹⁸ Muhammed el-Kâzım'ın tahkikini yaptığı tefsir iki ciltten oluşmakta ve birinci cilt 1/Fatiha-27/Saffat, ikinci cilt ise 38/Sad-114/Nas surelerini ihtiva etmektedir.

Ahbarî anlayışa göre telif edilen ve rivayet tefsirleri kategorisinde değerlendirilebilecek olan İbn Furât tefsirinin ravisi Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Alevî el-Hüseynî (el-Hasanî)'dir. Müfessir Kur'ân'ın tamamını

¹¹ İhsan el-Emin, s. 391

¹² Aslan Habibov, İlk Dönem Şîi Tefsir Geleneği, s. 60

¹³ İbn Furât, I,23

¹⁴ İbn Furât, I,23

¹⁵ Ağa Bozorg-i Tahrânî, Muhammed Muhsin, *ez-Zerîa ila Tasanifi's-Şîa*, Beyrut, 1983, IV, 298-300

¹⁶ İhsan el-Emin, s. 410

¹⁷ İbn Furât, I,19-22

¹⁸ 1990 yılında Tahrân'da ve aynı tahkikle 1992 yılında Beyrut'ta tekrar basılmıştır.

değil, nüzul sebebinin Ehl-i Beyt olduğuna inandığı ayetleri tefsir etmiş ve bunu “Ali İbn Ebi Talib şöyle rivayet etti: “Kur’ân dört kısımdır. Dörtte biri bizim (yani Ehl-i Beyt) hakkımızda, dörtte biri düşmanlarımız, dörtte biri ferâiz ve ahkâm, dörtte biri ise helal ve haramlarla ilgilidir.”¹⁹ hadisi ile delillendirmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla, Kur’ân-ı Kerim’in büyük bir kısmının Ehl-i Beyt hakkında nazil olduğuna inanması onu böyle bir tefsir yazmaya sevk etmiş olmalıdır. Nitekim tefsirin tamamı imamlardan gelen Ehl-i Beyt hakkındaki rivayetlerden müteşekkildir. Ayrıca sayısı 766 - 777 civarında olan bu rivayetlerin çoğunun senedinde İbn Furât ile ilk ravi arasında bulunanlar zikredilmemiş ve “muan’an”²⁰ lafzı ile iki ravi bir birine bağlanmıştır.

II. Mezhep Taassubu ve Örnekleri

İbn Furat tefsiri hakkındaki bu genel bilgilerden sonra, tefsirin muhtevasına mezhep taassubu açısından bakmakta fayda vardır.

Fatiha suresindeki, “صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ”²¹ ayetinin tefsiri sadedinde şöyle bir rivayete yer vermektedir;

“Kendilerine nimet verilenler Hz. Ali’nin taraftarları (Şîatu Alî), nimet ise Hz. Ali’nin velayetidir.”²²

Âyette geçen “dâllîn” ifadesinin “hristiyanlara”, “mağdûbi aleyhim” ifadesinin ise “yahudilere” işaret ettiğini bildiren rivayetler vardır.²³ Buna rağmen müfessir konunun bu yönüne değinmemiştir. Diğer taraftan hemen bütün müfessirler, bu sûrenin ilk âyetlerinin kelime-i tevhit kadar güçlü bir tevhit ilânı ve şirk tenkiti olduğunu beyan etmektedirler. Sûrenin bir bütün olarak nâzil olduğu da dikkate alınınca, ilk âyetlerinde tamamen şirk tenkidine yoğunlaşan kısa bir sûrenin sonunda konunun değiştiğini söylemek zordur. Bize göre bu âyetlerde temel vurgu, tevhidi

¹⁹ İbn Furât, I,46

²⁰ Muan’an: Senedinde tahdis, ihbar, semâ gibi kesinlik belirten rivâyet sıygaları kullanılmayıp “an” edatı kullanılan hadise “muan’an hadis”, “an”la rivâyet eden râviye de “muan’in” denir. Muan’an; metnin değil, senedin özelliğidir. Bkz. Koçyiğit, Talat, **Hadis İstılahları**, Ankara, 1980, s. 240.

²¹ Fatiha 1, 7

²² İbn Furât, I, 52

²³ Tûsî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Hasen b. Alî, **et-Tibyân fi Tefsiri’l-Kur’ân**, Beyrut, (t.y.), I, 45, Tabersî, Ebû Ali Eminüddin Fazl b. Hasan b. Fazl, **Mecmeu’l-Beyân fî Tefsiri’l-Kur’ân**, Beyrut, 2008., I, 32; Ayrıca bkz. Mâtutîdî, Ebu Mansur Muhammed İbn Muhammed, **Tevilâtu’l-Kur’ân**, İstanbul 2005, I, 24; Maverdî, Ebû’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, **en-Nüket ve’l-uyun tefsiri’l-Maverdî**, Beyrut, 1992, I, 58 vd.,

ve Hz. Peygamber'i inkâr edenlerin eleştirilmesidir. Nüzûlü esnasında bu eleştirinin ilk muhatapları müşrikler olmakla beraber, hicretten sonra Hz. Peygamber'e düşmanlık eden ve tevhitten sapan Medine'deki yahudi ve hristiyanlar da, bu âyetlerde tenkit edilenler kapsamına doğal olarak girerler. O zaman âyetin söz konusu kısmı bu anlama hamledilmemelidir. Bağlamı dikkate alındığında, âyetin anlamı yaklaşık olarak şöyledir; "Dünyada ve âhirette ilâhî rahmete ve cennet nimetine nâil olan mesut kullardan olabilmek için daima tevhit yolunda sebata muvaffak kıl!"²⁴

İbn Furat tefsirinde, rivayet seçiminde nüzûl ortamını yansıtan bilgileri değil, mezhep kabullerini pekiştirecek ifadeleri tercih etmektedir. Ayrıca âyetlerin bütünlüğünü parçalayarak sadece bir kısmını ön plana çıkarmak gibi parçacı bir tutum da sergilemektedir. Örneğin "وَأَوْفُوا بِعَهْدِي وَأَوْفِ بِعَهْدِكُمْ"²⁵ ifadesinin geçtiği Bakara 2/40 âyetinin sadece bu kısmı ile ilgili rivayet nakletmiş ve bu ifadenin Hz. Ali'nin velayeti²⁶ konusunda nâzil olduğunu söylemiştir. Parçacı yaklaşımın ve iç bağlama (siyak ve sibaka) riayet etmemenin neticesinde ortaya çıkan bu anlam, bir tür aşırı yorumdur. Kaldı ki Tabersî'nin zikrettiğine göre nüzûl ortamını dikkate aldığımız zaman âyetin şöyle anlaşılması mümkündür; "Ey yahudiler! Elçimiz Muhammed'e karşı düşmanca tavır takınmayıp ona iman ediniz. Eğer bu anlaşmaya riayet ederseniz buna mukabil cennete girersiniz."²⁷ Görüldüğü gibi İbn Furât el-Kufî'nin verdiği anlam sonraki dönem Şîî müfessirlerince dahi kayda değer bulunmamıştır.

Müfessir Bakara suresi "يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ"²⁸ âyetinde yer alan "بِهِ" zamirinin Hz. Ali'ye raci olduğunu, Allah'ın onunla dostlarını hidayete, düşmanlarını delâlete²⁹ düşürdüğünü söylemektedir. Âyetin muhataplarının münafıklar olduğu Tabersî tarafından sebebi nüzûl rivayetine dayanarak âyetin muhataplarının münafıklar olduğu aktarılmıştır. Nitekim Tabersî'ye göre münafıklar, Hz. Muhammed'e karşı çıkmak ve onu yalanlamak amacıyla "Allah bu kadar basit şeyler anlatır mı? O bu tür şeyler söylemekten münezzehtir"³⁰ demektedirler.

²⁴ H. Elik-M. Coşkun, *Tevhit Mesajı*, İstanbul, 2013, s. 2

²⁵ Bakara 2/ 40

²⁶ İbn Furât, I, 58

²⁷ Tabersî, *Mecmeu'l-Beyân*, I, 92

²⁸ Bakara 2/ 26

²⁹ İbn Furât, I, 54

³⁰ Tûsî, *Tibyân*, I, 110 vd; Tabersî, *Mecmeu'l-Beyân*, I, 67

Ayrıca bu konuda Cafer es-Sâdık'tan bir rivayet de zikrederek görüşünü pekiştirme yoluna gitmektedir. Müminlerin ise bunların Allah tarafından gelen vahiy olduğunu bildiklerini ve bunlardan ders almaya çalıştıklarını söylemektedir. Sonuçta, verilen örnekler müminlerin inancını güçlendirirken inkâr edenlerin inkârını arttırmaktadır.³¹

İbn Furât'ın nüzûl ortamını göz ardı ettiği başka bir ayet “كَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتُمْ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعَ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ عَمَّا ارْتَفَعْتُمْ سَبِيلًا وَإِنَّ اللَّهَ لَشَدِيدُ الْعِقَابِ”³² dir. Söz konusu ayette yer alan “vasat ümmet”in imamlar olduğunu, aynı zamanda yeryüzünde ve Allah'ın mahlûkatı üzerinde hüccet olduklarını vurgulamıştır. Ayrıca her imamın kendi dönemi için hüccet teşkil ettiğini savunmuş, örneğin “Hz. Ali kendi döneminin, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin de kendi dönemlerinin imam ve hüccetleridir” şeklinde ayetle ilgili rivayetler aktarmıştır. Nüzûl ortamı dikkate alındığında ayetin anlamı İbn Furât'ın verdiği farklılık arz etmektedir; şöyle ki; Ayetin muhatapları Hz. Peygamber'e iman eden müminlerdir. Ayrıca onların yani Hz. Muhammed ümmetinin diğer ümmetlere olan üstünlüğü açıklanmaktadır. Müminlerin Hz. Muhammed'in öncülüğünde benimseyip yaşadıkları bu dini diğer insanlara da tebliğ edecekleri ve onlara bu konuda rehberlik yapacakları açıklanmaktadır.³³

İbn Furât tefsirinde, rivayet seçiminde nüzûl ortamını yansıtan bilgileri değil, parçacı bir tutumu tercih ettiğini daha önce zikretmiştik. Örneğin “الْيَوْمَ أُجِّلَ لَكُمْ الْطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الدِّينِ أُوتُوا الْكِتَابَ جُلًّا لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ جُلًّا لَهُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ الْيَوْمَ أُجِّلَ لَكُمْ الْطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الدِّينِ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا أَنْتُمْ مَوْهُنٌ أَجُورُهُنَّ مُحْصَنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مَنْ الدِّينِ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا أَنْتُمْ مَوْهُنٌ أَجُورُهُنَّ مُحْصَنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ”³⁴ ayetinde yer alan “بِالْإِيمَانِ” kelimesi ile ilgili olarak Kur'an'da geçen anlamlarının batınî biçimiyle Hz. Ali manasına geldiğine dair rivayetler nakletmiştir. Yine insanların bu anlamın farkında olmadıklarını da ifade etmekte olan İbn Furât, ayette anlatılan olayın bütünlük çerçevesinde ele alınmadığını dillendirmiştir. Net bir şekilde anlamı açık olan bu ayetin siyak sibaki dikkate alındığı takdirde anlamı şöyle olmalıdır; “Sizin kesip pişirdikleriniz yahudilere ve hristiyanlara helâl olduğu gibi onların kestikleri ve

³¹ Tabersî, *Mecmeu'l-Beyân*, I, 67-68

³² Bakara 2/143

³³ Tabersî, *Mecmeu'l-Beyân*, I, 218-219

³⁴ Maide 5/5

pişirdikleri de size helâldir. Nitekim evlenme konusunda da, gerek mümin hür kadınlarla, gerekse yahudi ve hristiyan hür kadınlarla evlenmeniz de helâldir.” Ayrıca bu ayette ilâhî hükümlere titizlikle riayet edilmesinin gerekliliği vurgulanmakta, Allah’ın adaletini, birliğini (tevhidi) ve Hz. Muhammed’in nübüvvetini inkar edenlerin hesap gününde ellerinin boş kalacağı açıklanmaktadır.³⁵

“وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ”³⁶ ayetinin Hz. Ali’nin velayetine delil olarak inzal edildiğini söylemektedir. Zaten İbn Furât “صِرَاطِ مُسْتَقِيمٍ” ifadesinin geçtiği ayetlerin tamamını “Hz. Ali’nin velayeti” şeklinde yorumlayan rivayetler aktarmaktadır.³⁷ Ancak söz konusu ayetin nüzûl ortamında muhataplarının müşrikler olduğunu bağlamdan çıkarmak zor olmasa gerek. Ayrıca bu surenin Mekke’de inzâl edildiğine Tabersî tarafından da dikkat çekilmektedir.³⁸ Onların o gün için sahip oldukları ve bununla da övündükleri dünya nimetlerinin geçici olduğunun anlatıldığı ayetlerde, aynı zamanda müşriklerin doğru yola, dünya ve âhiret bahtıyarlığına davet edildiği anlaşılmaktadır.³⁹ Bu çağrıya uyarak Hz. Peygamber’in nübüvvetine iman eden ve Allah’ın emirlerine uygun yaşayan samimi müminlerin ise hak ettiklerinden daha fazlası ile ödüllendirilecekleri vurgulanmaktadır.

İbn Furât’ın Ehl-i Beyt ve onların imametini delil olarak sunduğu başka bir nass ise Yusuf suresinde yer alan “قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ”⁴⁰ ayetidir. Ayrıca ayetle ilgili naklettiği rivayette, imamların velayetini yalnız dalalette olanların inkar edeceklerini söylemektedir.⁴¹ Ancak ayetin siyak ve sibakı dikkate alındığı takdirde ortaya çıkan anlam, İbn Furat’ın naklettiği rivayetin muhtevasına uygun düşmemektedir. Nitekim Hz. Muhammed’e hitap eden bu ayet, ona müşriklerin tavırları karşısında üzülmemesi ve tevhidi açıkça haykırmaya devam etmesi gerektiğini söylemektedir.⁴² Allah’ın ona emrettiği dosdoğru inancın bu din olduğu ve ondan müşrikleri, bu yola davet

³⁵ Tabersî, *Mecmeu’l-Beyân*, III, 165

³⁶ Yunus 10/25

³⁷ İbn Furât, I, 177-178

³⁸ Tabersî, *Mecmeu’l-Beyân*, V, 83

³⁹ Tabersî, *Mecmeu’l-Beyân*, V, 96-97

⁴⁰ Yusuf 12/108

⁴¹ İbn Furat, I/201

⁴² Tabersî, *Mecmeu’l-Beyân*, V/255-256

etmesi istenmektedir. Ayrıca müşriklerin ortak koştığı şeylerden Allah'ın münezzeh olduğu belirtilmektedir.

İbn Furât Nur suresinde yer alan “ فِي بُيُوتِ الَّذِينَ اللَّهُ أَنْ تَرْفَعَ وَيُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ ”⁴³ ayeti ile ilgili olarak “evlerden kastın peygamberlerin evleri olduğu, Hz. Ali'nin evinin⁴⁴ de bu evlerin kapsamına girdiği, hatta bunun üzerine “Hz. Ebu Bekir'in Ali'nin evi de mi onlardan?” diye sorduğu, karşılığında ise “onların evinden daha faziletli”⁴⁵ cevabını aldığı” rivayetini aktarmaktadır. Ayette Allah'ın hidayet nuru Kur'an'ın okunduğu ve Hz. Muhammed'e iman eden müminler ve onların evleri kastedilmektedir. Hz. Ali'nin de bu ayetin kapsamında zikredilmiş olması gayet doğaldır. Fakat ayeti bir tek ona hamletmek ise nüzûl ortamını dikkate almamaktan kaynaklanan, doğru anlaşılması ile ilgili getirdiği sıkıntılardan birisidir.⁴⁶

Müfessirin “ وَمَنْ أَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ ”⁴⁷ ayetinin açıklanmasında aktardığı rivayetin Hz. Ebu Hüreyra kanalıyla gelmesi dikkat çekidir. Hz. Peygamber'in sıratı Allah'ın nuruyla, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in⁴⁸ nuruyla, ümmetin ise Hz. Ali'nin nuruyla⁴⁹ geçeceğini söyleyen bir rivayet⁵⁰ nakletmesi yine nüzûl ortamının göz ardı edilmesinin bir tezahürü olarak görülmektedir. Ayrıca İbn Furât'ın söz konusu ayetin sadece son kısmı ile ilgili rivayet aktarmasından, yine parçacı bir yaklaşım sergilediği gözlemlenmektedir. Ayetin siyak sibakı dikkate alınmaksızın, yalnız kendi bütünlüğü içerisinde anlam şöyle olabilir; “bir başka benzetmeyle, elçimizi inkâr edenlerin hali, engin bir denizde fırtınaların koptuğu, şimşeklerin çıktığı ve zifiri karanlığın çöktüğü bir anda yol bulmaya çalışanların durumu gibidir. Doğrusu, Allah'ın peygamberini ve tevhidi inkâr edenlerin kurtuluşa ermeleri, tıpkı böyle bir denizde kalan kimselerin kıyıya ulaşması gibi imkânsızdır.”⁵¹

İbn Furât, Ehl-i Kitapla ilgili ayetleri de Ehl-i Beyt'e hamleden rivayetler zikretmektedir. Örneğin Nahl suresinde yer alan “ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ ”

⁴³ Nur 24/36

⁴⁴ İbn Furât, I/282

⁴⁵ İbn Furât, I/286-287

⁴⁶ Mekarim Şirâzî, Şeyh Nasır, *el-Emselu fî Tefsiri Kitabillahi'l-münzel*, Beyrut, 1992, XI/88-100

⁴⁷ Nur 24/40

⁴⁸ İbn Furât, I/287

⁴⁹ İbn Furât, I/287

⁵⁰ İbn Furât, I/287

⁵¹ Tabersî, *Mecmeu'l-Beyân*, VII,132; Şirâzî, *el-Emsel*, XI,102-104

”أَهْلَ الذِّكْرِ“⁵² ayetindeki ”أَهْلَ الذِّكْرِ“ den maksadın ”Âl-i Muhammed“ yani imamlar olduğunu söylemektedir.⁵³ Halbuki, Muhammed’in peygamberliğine inanmamak için türlü bahaneler ileri süren, ”Allah peygamber göndermek isteseydi bir melek gönderirdi“ diyen müşriklere hitap eden bu ayetin⁵⁴, onlara cevap sadedinde olduğu açıktır. Allah’ın Hz. Peygamber’e kadar insanlara hep insan peygamberler gönderdiği ifade edilen ayette, istedikleri takdirde, bu hususu, daha önce kitap gönderilen milletlere de sorabilecekleri⁵⁵ vurgulanmaktadır.

Yine İbn Furât, Ehl-i Kitab’ı konu edinen ”بِسْمِ اللَّهِ تَتَكَلَّمُونَ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يُكْفَرُوا“ بِمَا أُنْزِلَ اللَّهُ بَعْثًا أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ قَبَائِلُ بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ⁵⁶ ayeti ile ilgili parçacı bir yaklaşımı yansıtan rivayetler aktarmakta ve ayetin son kısmında yer alan ”dünyada rezillik üzerine rezillik yaşayacak olanların“ da Beni Ümeyye olduğunu söylemektedir.⁵⁷ Ayetin siyak sibakı ve nüzûl ortamı dikkate alındığı takdirde; Ehl-i Kitab’ın bekledikleri peygamber kendi soylarından gelmedi diye Hz. Muhammed’i inkâr etmeleri, dünyevî makamlarını muhafaza etmek amacıyla inkârcılığa yeltenmelerinin çok çirkin bir davranış olduğu ve bu tutumları sebebiyle, Allah’ın rahmetinden mahrum kalıp dünya hayatında rezillik üstüne rezillik yaşayacakları, âhirette de feci bir azaba mâruz kalacakları anlatılmaktadır. İbn Furât’ın tefsirinde rivayet seçiminde nüzûl ortamını yansıtan bilgiler yerine mezhep kabullerini pekiştirecek ifadeleri tercih etme şeklinde bir tarafsızlığın bulunduğu bu rivayetten de farkedilecektir. Ayetin nüzul ortamı göz önünde bulundurulur, siyâk ve sibâkına bakıldığında konunun Yahudilerle alakalı olduğu açıkça görülecektir. Daha sonraki dönem Şîu müfessirlerden Tûsî, Tabersî ve Kâşânî bu ayette geçen ve inzâl edilenin Hz. Muhammed (s.a.v)’e vahyolunan Kur’ân ve İslam dini⁵⁸ olduğunu söylemişlerdir. ”Rezillik üzerine rezillik yaşayanlar“ kısmının da Benî İsrâîl⁵⁹ ile alakalı olduğunu yine tefsirlerinde aktarmışlardır.

⁵² Nahl 16/43

⁵³ İbn Furât, I, 235

⁵⁴ Tûsî, *Tibyan*, VI, 384

⁵⁵ Tûsî, *Tibyan*, VI, 384

⁵⁶ Bakara 2/90

⁵⁷ İbn Furât, I, 60-61

⁵⁸ Tûsî, *Tibyan*, I, 348; Tabersî, *Mecmeu’l-Beyân*, I, 158; Kâşânî, *Sâfi*, I, 162-163

⁵⁹ Tûsî, *Tibyan*, I, 349; Tabersî, *Mecmeu’l-Beyân*, I, 158

Nahl suresinin 24. ayeti de bu bağlamda konuya bir örnek teşkil etmektedir. Ayetin içinde “ في علي ” kısmının olduğunu yani Cebarâil (a.s.)’in ayeti “ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَا أُنْزِلَ رَبُّكُمْ فِي عَلِيٍّ قَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ” şekliyle inzâl ettiğini söylemiş ve İmam Ca’fer Sadık’tan⁶⁰ da bu konuda bir rivayet aktarmıştır. Bu ayetin nüzul dönemine dikkat edersek, Nahl suresinin Mekkî olduğunu görürüz. Bu konuda Şîî müfessirlerden Tabersî⁶¹ ve Kâşânî⁶² bir rivayete göre ilk 40 ayeti, başka bir rivayete göre ise son üç ayeti istisna ederek geri kalanların tamamının Mekkî olduğunu söylemektedir. Bu ayetin ise Kureyş müşrikleri ile ilgili olduğunu, Hac zamanı Mekke müşriklerin insanların yoluna çıkarak onları Hz. Peygamber’den alıkoymalarına⁶³ bağlı olarak inzâl edildiğini söylemektedir. Bunun dışında Mekke döneminde daha Hz. Peygamber’in peygamberliğini kabul etmeyen müşriklere Hz. Ali’den bahsetmek ve ya Medine döneminde aynı şeyi Yahudilerden istemek abesle iştigal olur ki, vahiy bundan münezzehtir.

Sonuç

Kimi Şîî müfessirlerin Kur’ân yorumunda bazı mezhep ilkelerini belirleyici kriter olarak kabul etmesi birçok sorunu/problemi de beraberinde getirmiştir. Çünkü Tabâtabâî’nin de söylediği gibi, müfessirlerin bir ayeti incelerken “Kur’ân ne diyor?” diye düşünmesi ile “Bu ayeti neye göre yorumlayabiliriz?” diye düşünmesi arasında büyük bir fark vardır.⁶⁴ Aslında mezhep taassubu ifadesi ile kast olunan müfessirlerin zaman zaman yaptıkları spesifik tevillerin/yorumların bizzat kendileri değil, bu yorumların üretilmesine zemin hazırlayan Kur’ân tasavvurunun, yani önceden kabul edilmiş birtakım ilkelerden yola çıkarak tefsir yapmanın ortaya çıkardığı tehlikedir.

Hiç şüphesiz Şîa tefsir geleneğinde mezhep taassubunun en çok tezahür ettiği konuların başında hilafet/ imamet gelmektedir. Şîa mezhebinin kimlik kazanmasında ve şekillenişinde imamet doktrini önemli bir mevkide bulunmakta ve mezhebin oluşmasında belirleyici bir rol oynamaktadır. İmamet doktrini için nakli deliller arama gayretleri Şîa’yı ilk

⁶⁰ İbn Furât, *Tefsir*, I, 234

⁶¹ Tabersî, *Mecmeu’l-Beyân*, VI, 75

⁶² Kâşânî, *Sâfi*, III, 126

⁶³ Tusî, *Tibyân*, VI, 372; Tabersî, *Mecmeu’l-Beyân*, VI, 83;

⁶⁴ Tabatabâî, *Mizân*, I, 6

önce Kur'ân'a yönlendirmiştir. Fakat imamet/hilafet Kur'ân'ın doğrudan ilgilendiği bir mesele değildir. Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in vefatını müteakiben kimin imam/halife olacağına dair hiçbir beyan içermemesi bu sebepten olsa gerek. Ancak Şîa âlimleri imamete farklı bir anlam yükleyerek, onun bir inanç ilkesi olduğunu savunmuşlardır. Şîi inanç ilkelereinden biri olan imamet, daha önce zikrettiğimiz müfessirin tefsirinde yer alan örneklerden görüldüğü üzere imamın seçimle değil nassla tayin edilmesi ve Hz. Peygamber'den sonra da Hz. Ali'nin imam olmasının gerekliliği doktrinine dayanmaktadır. Nitekim zikrettiğimiz örneklerde görüldüğü gibi bu kabulü temellendirmek için birçok Kur'ân ayeti ile yapılan istidlaller Hz. Ali'nin imametine delil teşkil edecek nitelikte değildir. Bunun farkında olduğundan olsa gerek Şeyh Müfid "Kur'an naslarından hiç birisi zahir olarak imamete delalet etmez" sözünü söylemiştir.⁶⁵ Nitekim Ehl-i Beyt konusunda da Şîa'nın naklettiği veya müfessirlerin eserlerinde yer verdikleri rivayetlerin bir çeşit uyarlama olduğu kesindir. Tabatabâi'nin bazı ayetler hakkında aktarılan rivayetlerle ilgili olarak "bu imamın uyarlamasıdır" şeklindeki açıklamaları bizim için yeterli delil sayılabilir. Çünkü Kur'ân'da örneklerini gördüğümüz bu ayetlerde yer alan ehl-i beyt kavramı hem Al-i Abâ, hem de Hz. Peygamber'in eşlerini kapsamaktadır.

Tefsirinde İmamiye'nin yanı sıra Zeydîlerin görüşlerini de nakletmekte olan İbn Fûrât tefsiri ayrıca senet açısından da problemlidir. İbn Furât'ın böyle aşırı rivayetlere yer vermesi, senet tenkitini göz ardı etmesi ve diğer taraftan tefsiri hakkındaki tartışmaların varlığı bizim açımızdan bu eserin sıhhatine halel getirmektedir.

İlk dönem Şîi müfessirlerinden İbn Furât'ın söylediği veya naklettiği rivayetler Kur'ân'ı daha iyi anlaşılır kılmaktan öte tamamen içinden çıkılmaz bir metne dönüşmesine sebebiyet vermektedir. Anlaşılması imkansız veya her türlü anlaşılmaya/yoruma müsait bir metnin bizlere yol gösterici olması ise muhaldir.

Kaynakça

- BAHŞAYEŞİ, Akiki, **Tabakat-ı müfessiran-ı Şîa**. Kum, Defter-i Neşr-i Novid-i İslami, 1371
ELİK, Hasan-COŞKUN Muhammed, *Tevhit Mesajı*, İstanbul, 2013.

⁶⁵ Mustafa Öztürk, **Tefsirde Ehl-i Sünnet-Şîa Polemikleri**, Ankara, 2009, s. 40-41

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014, Cilt: XVIII, Sayı: 1

- EMİN, İhsan, et-Tefsir bi'l-me'sur ve tatavvuruhu inde's-Şiati'l-İmamiyye, Beyrut, 2000.
- HABİBOV, Aslan, **İlk Dönem Şii Tefsir Geleneği**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) AÜSBE, Ankara, 2007.
- İBN FURÂT el-Kufî, **Tefsiru Furâti'l-Kûfî**, thk. Muhammed el-Kazım. Beyrut, 1992,
- KÂŞÂNÎ, Molla Muhsin Muhammed b. Murtaza b. Mahmûd Feyz-i Kâşânî, **Tefsiru's-Sâfi**, tsh. Hüseyin A'lemî, Beyrut, 1982.
- KOÇYİĞİT, Talat, **Hadis İstilahları**, Ankara, 1980, s. 240.
- MÂTURÎDÎ, Ebu Mansur Muhammed İbn Muhammed, **Tevilâtu'l-Kur'an**, İstanbul 2005.
- MAVERDÎ, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, **en-Nüket ve'l-uyun tefsiri'l-Maverdî**, Beyrut, 1992.
- ÖZ, Mustafa, Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi, İstanbul, 2011, s. 133-154
- ÖZTÜRK, Mustafa, Tefsirde Ehl-i Sünnet-Şia Polemikleri, Ankara, 2009.
- ŞİRÂZÎ, Mekarim Şeyh Nasır, **el-Emselu fî Tefsiri Kitabillahi'l-münzel**, Beyrut, 1992, XI/88-100
- TABATABÂÎ, Muhammed Hüseyin, **el-Mizân fî Tefsiri'l-Kur'an**, Beyrut, 1973.
- TABERSÎ, Ebû Ali Eminüddin Fazl b. Hasan b. Fazl, **Mecmeu'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'an**, Beyrut, 2008.
- TAHRANÎ, Muhammed Muhsin Aga Bozorg-i, **ez-Zerîa ila Tasanifi's-Şia**, Beyrut, 1983.
- TÛSÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen b. Alî Tûsî, **et-Tibyân fî Tefsiri'l-Kur'an**, Beyrut, (t.y.)